

L'educació geogràfica al currículum de secundària a Catalunya: interculturalitat, sostenibilitat i justícia social¹

Sonia Ruiz Conesa

*Professora de Geografia i Història i directora de l'Institut Cubelles
sruiz@institutcubelles.cat*

Resum

S'exposen els principals trets de l'educació geogràfica en secundària obligatòria i batxillerat. En el camí que el coneixement geogràfic segueix des del marc normatiu fins a l'activitat educativa dins l'aula, es va impregnant d'elements propis dels projectes educatius dels centres, així com d'altres aspectes de caràcter transversal com de l'aprendre a aprendre. La posició de la Geografia en el currículum competencial de la secundària obligatòria està condicionada per l'explicació, l'aplicació i l'anàlisi de conceptes clau com la sostenibilitat i la justícia social. Aquesta visió que pretén dotar de comprensió i funcionalitat al coneixement requereix d'un desplegament didàctic important on els departaments dels centres educatius de secundària han de prendre una gran quantitat de decisions, quant a planificació, coordinació i avaluació. En aquest context, sovint força confús, les associacions geogràfiques han de facilitar l'actualització disciplinària necessària, per poder connectar el coneixement geogràfic amb una realitat marcada per l'emergència mediambiental.

Paraules clau: currículum competencial, didàctica, departaments, associacions geogràfiques, emergència climàtica.

Resumen: *La educación geográfica en el currículum de secundaria en Catalunya: interculturalidad, sostenibilidad y justicia social*

Se exponen los principales rasgos de la educación geográfica en secundaria obligatoria y bachillerato. En el camino que el conocimiento geográfico sigue desde el marco normativo hasta la actividad educativa en el aula, se impregna de elementos propios de los proyectos educativos de los centros, así como de otros aspectos de carácter transversal como el aprender a aprender. La posición de la Geografía en el currículum competencial de secundaria está condicionada por la explicación, la aplicación y el análisis de conceptos

1. Sonia Ruiz Conesa va ser una de les ponents a la taula rodona: "La geografia a l'educació secundària. Currículums inspiradors de diferents països del món i el cas de Catalunya", coordinada per Jordi Royo i celebrada telemàticament per la SCG el 2 de març del 2021: <https://sgeo.iec.cat/2021-03-02-taula-rodona-la-geografia-a-leducacio-secundaria-curriculum-inspiradors-de-diferents-paisos-del-mon-i-el-cas-de-catalunya/>

clave como la sostenibilidad y la justicia social. Esta visión que pretende dotar de comprensión y funcionalidad al conocimiento requiere un despliegue didáctico importante donde los departamentos de los centros educativos de secundaria tienen que tomar numerosas decisiones sobre planificación, coordinación y evaluación. En este contexto, a menudo bastante confuso, las asociaciones geográficas deben facilitar la actualización disciplinar necesaria, para conectar el conocimiento geográfico con una realidad marcada por la emergencia medioambiental.

Palabras clave: currículum competencial, didáctica, departamentos, asociaciones geográficas, emergencia climática.

Abstract: *The geographical education in the secondary curriculum in Catalonia: interculturality, sustainability and social justice*

Main features of the geographical education, both in secondary as well as in the upper secondary curriculum, are studied. In the path that geographical knowledge must follow from the normative framework to the implementation of the learning activity in the classroom, it is being imbued with elements of the school's education project, just like any other crosscurricular competencies: as learning to learn. The position of Geography in the competencies-based curriculum of the compulsory secondary education is conditioned by the explanation, the application and analysis of key concepts like sustainability and social justice. This view, which intends to provide a better understanding and usefulness of the knowledge, requires an important deployment of teaching resources, following which the departmental level in the high school must take lots of decisions about planification, coordination and assessment. In this confusing context, the geographical associations have a key role in providing disciplinary updates needed to connect the geographical knowledge with a reality conditioned by the environmental emergency.

Keywords: competencies-based curriculum, didactics, departments, geographical associations, environmental emergency.

* * *

Parlar sobre la Geografia que es fa a les aules de secundària a Catalunya, suposa teixir una explicació que parteix des del currículum vigent, passant pel projecte curricular de cada centre fins arribar a la implementació que es fa a l'aula, el que venen a ser els tres nivells de concreció curricular. És la combinació d'aquests tres nivells la que dona forma a qualsevol experiència educativa que té lloc en una aula. Cada nivell és determinant però cal analitzar-los conjuntament amb forma de seqüència per poder entendre que aporta cadascun en el procés d'elaboració d'un projecte o d'una unitat didàctica.

1. La Geografia al Decret de l'ensenyament secundari obligatori

El Decret vigent de 2015 va introduir un canvi important ja que va suposar la substitució dels objectius didàctics per les competències bàsiques i, per tant,

la finalitat de l'etapa és l'assoliment de les competències bàsiques dels diferents àmbits, així com les competències clau.

La terminologia d'aquest currículum ve a estar protagonitzada per les competències clau per a tots els àmbits, les competències bàsiques agrupades per àmbits i dimensions, així com els continguts clau i els criteris d'avaluació de cada àmbit.

Les competències clau recullen aspectes com la ciutadania democràtica, els hàbits d'estudi, la igualtat de gènere, la interculturalitat, les habilitats comunicatives, el sentit crític, el coneixement científic, entre d'altres. Aquestes competències clau venen a formar part o tenen una equivalència bastant directa amb els objectius de la majoria dels projectes educatius dels centres

Les competències bàsiques venen a estar agrupades en deu àmbits, dins dels quals passen a estar repartides les diferents matèries: l'àmbit lingüístic, el matemàtic, el social, el científic-tecnològic, l'artístic, d'educació física, de cultura i valors, juntament amb dos de transversals que són el personal i social i el digital. La Geografia i la Història es troba dins l'àmbit social, juntament amb la cultura clàssica, l'emprenedoria i l'economia. Aquest àmbit social està estructurat en quatre dimensions: històrica, geogràfica, cultural i artística i ciutadana.

El Departament d'Educació l'any 2015 va publicar per a l'àmbit social una guia d'aplicació elaborada per un grup de treball coordinat pel Dr. Jordi Casassas, el Dr. Jaume Busquets i el Dr. Jaume Sarramona. En aquest document, en tractar la dimensió geogràfica selecciona unes idees clau que són la visió sistèmica, la multiescalaritat, la interculturalitat, la sostenibilitat i la justícia social. Aquestes idees clau estarien en concordança amb els conceptes clau de l'educació geogràfica pels quals es ve apostant des de la didàctica de la Geografia en l'àmbit internacional. En aquest sentit és interessant comparar-la amb la classificació de conceptes clau duta a terme per Alaric Maude:

Conceptes clau	Conceptes analítics	Conceptes avaluatius
Lloc	Escala	Sostenibilitat
Espai	Temps	Benestar humà
Medi ambient		Justícia social
Interrelacions		

Font: Maude, 2020.

Les competències bàsiques de la dimensió geogràfica

- Explicar les interrelacions entre els elements de l'espai geogràfic, per gestionar les activitats humanes en el territori amb criteris de sostenibilitat.
- Aplicar els procediments d'anàlisi geogràfica a partir de la cerca i l'anàlisi de diverses fonts, per interpretar l'espai i prendre decisions.

- Analitzar diferents models d'organització política, econòmica i territorial, i les desigualtats que generen, per valorar com afecten la vida de les persones i fer propostes d'actuació.

Aquestes tres competències venen a estar lligades a tres accions cognitives com són explicar, aplicar i analitzar, perquè els estudiants puguin demostrar el que han après sobre uns aspectes clau de la Geografia com són les interrelacions, els procediments d'anàlisi geogràfica i els models d'organització i així fer propostes sobre la reducció de les desigualtats i la sostenibilitat.

Per a cada àmbit, juntament amb les competències bàsiques hi ha uns continguts clau, que en el cas de l'àmbit social són trenta continguts clau, dels quals vuit venen a ser de la dimensió geogràfica:

Continguts clau geogràfics:

18. Lectura i interpretació de mapes, plànols i imatges de diferents característiques i suports. Eines d'orientació espacial.
19. Interacció entre els grups humans i el medi. Activitats econòmiques i el seu impacte mediambiental. Matèries primeres i fonts d'energia.
20. Principals zones bioclimàtiques de Catalunya, Espanya, Europa i el món. Defensa i preservació del patrimoni paisatgístic.
21. Trets demogràfics, econòmics, socials, polítics i culturals de la societat catalana, espanyola, europea i del món. Població i poblament. Migracions.
22. Els grans àmbits geopolítics i econòmics. Models econòmics.
23. Organització política i territorial: àmbits local, nacional i internacional.
24. Globalització i intercanvi desigual. Mecanismes de cooperació internacional.
25. Desenvolupament humà sostenible.

Si bé l'objectiu no és l'assoliment d'aquests continguts, aquests venen a ser una guia important a l'hora de seleccionar i concretar les activitats educatives dirigides a l'assoliment de les competències corresponents.

D'aquesta manera, el currículum de l'ensenyament secundari, podem afirmar que ve a recollir els elements de la fórmula bàsica del capital humà en l'era del capitalisme cognitiu (Luri, 329): *know-what* (coneixement) + *know-why* (ciència) + *know-how* (competència) + *know-who* (relacions socials) + V (els valors associats a l'aprenentatge, com per exemple, la sostenibilitat). El fet de posar les competències en una posició tant rellevant com el d'objectiu de l'etapa ens ha de fer veure que la seva finalitat és la de dotar de comprensió i de funcionalitat als coneixements, de connectar amb la realitat els conceptes tractats a l'aula.

Per últim, també cal incorporar a les competències específiques de l'àmbit, les competències transversals com les de l'àmbit digital i les de l'àmbit personal i social.

A partir d'aquestes preceptes normatius, cal que cada centre, de forma col·legiada vagi organitzant el desplegament de les diferents competències al llarg

de tota l'etapa, a la vegada que contribueix a l'assoliment dels objectius marcats pel centre, reflectits en el seu projecte educatiu de centre, i en aquesta feina de concreció, el paper dels departaments didàctics és fonamental. Els departaments didàctics porten a terme una tasca de coordinació sense la qual difícilment es pot desplegar un currículum d'aquestes característiques.

A mode d'exemple de coordinació en un departament didàctic de socials, Geografia i Història, està la qüestió de la seqüenciació de continguts que el propi Decret planteja:

1r ESO - El paisatge com a resultat de la interacció entre la humanitat i el medi - El coneixement del passat: de les societats prehistòriques al món clàssic	2n ESO - El món medieval - L'ocupació del territori: població i societat	3r d'ESO - L'edat moderna - Activitat econòmica i organització política	4t d'ESO - El món contemporani - El món actual
---	--	---	--

Una bona mesura per evitar les contínues interrupcions i donar una certa continuïtat és concentrar una mateixa dimensió per a cada curs, com pot ser a 2n d'ESO impartir tant món medieval com edat moderna, i d'aquesta manera, a 3r d'ESO, impartir conjuntament ocupació del territori i activitat econòmica i organització política. Aquesta decisió sovint topa amb les propostes editorials que acostumen a elaborar els seus materials seguint la seqüenciació del Decret de l'educació secundària. Així que una decisió d'aquestes característiques és més fàcil que es doni en centres que elaboren els seus propis materials, en lloc d'aquells que utilitzen llibres de text o bé llibres digitals que ofereixen estructures tancades segons les indicacions del Decret.

2. ...i quin impacte ha tingut la pandèmia?

L'organització del curs 2020-21 s'ha vist completament condicionada per les mesures de prevenció i de seguretat enfront de la COVID-19. La figura del grup estable és central i tota l'organització escolar gira al seu voltant: grups estables el més reduïts possibles amb un equip docent el més reduït possible també. Per aconseguir reduir la quantitat de professorat que imparteix docència en un mateix grup la fórmula apuntada pel Departament és la dels àmbits, i que un mateix docent imparteixi totes les hores de les matèries incloses en l'àmbit.

En els àmbits combinats, formats per més d'una especialitat, s'han hagut d'invertir molts esforços en la coordinació de tots els aspectes de l'acció educativa. Possiblement, el resultat més clar és que s'ha incrementat el coneixement que els docents tenen del currículum d'altres matèries i el descobriment de connexions entre elles.

3. La Geografia al batxillerat

En el cas d'aquesta etapa el currículum vigent és el que conté el Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments del batxillerat. En el cas de la Geografia aquesta és una matèria de la modalitat d'humanitats i ciències socials.

En el currículum de Geografia s'entrellacen competències generals de l'etapa, competències específiques, objectius didàctics, continguts i criteris d'avaluació:

- *Competències generals del batxillerat*: competència comunicativa, competència en gestió i tractament de la informació, competència digital, competència en recerca, competència personal i interpersonal, competència en el coneixement i interacció amb el món.
- *Competències específiques de la matèria de Geografia*: La competència en la dimensió espacial dels fenòmens, la competència en l'anàlisi i interpretació de fonts geogràfiques, la competència social i cívica

En l'actualitat el Departament d'Educació està treballant en un nou currículum del batxillerat, ja que considera que el vigent del 2008 està desfasat. Un dels motius apuntats per a defensar la necessitat d'un nou currículum de batxillerat, amb dades del curs 2019-20, és que el 20% de l'alumnat que va començar 1r de batxillerat no va promocionar a 2n.

Al voltant d'aquest Decret del batxillerat vigent, actualment hi ha un debat interessant entre qui defensa la necessitat de substituir-lo per un altre més competencial i qui manté que fer un currículum de batxillerat a la imatge del de secundària obligatòria aniria en detriment dels coneixements dels aprenents. Potser el debat real no s'ha de centrar en el que diu el currículum, i en la necessitat d'un nou currículum, sinó més aviat en la didàctica dels docents, és a dir, en els seus coneixements i recursos per a planificar, implementar-lo a l'aula i avaluar.

4. El paper dels departaments didàctics i el suport de les associacions disciplinars

Davant d'aquesta força de la didàctica i la seva capacitat per afavorir un aprenentatge dels conceptes clau més comprensiu, competencial i profund, el paper dels departaments didàctics en els centres educatius i de la tasca dels responsables dels departaments és fonamental. El paper dels departaments en els diferents moments de la carrera docent és un fet que les associacions de les disciplines no poden passar per alt.

Michael Young i David Lambert es posicionen i defensen en el seu Currículum de Futur 3 el paper de les associacions disciplinars així com les accions a nivell de centre educatiu que es poden fer per a reduir les desigualtat i ajudar

el professorat que vol millorat el desenvolupament dels seus estudiants. Els centres educatius i els seus departaments didàctics han de donar suport als docents facilitant formació per actualitzar el coneixement pedagògic de les especialitats.

Quan es parla de les dificultats del professorat de Geografia i Història per impartir i avaluar continguts geogràfics, caldria tenir present de quina manera es pot ajudar als departaments didàctics de socials, Geografia i Història en apropar-se a l'educació geogràfica. Les associacions professionals, i en aquest cas les de Geografia, poden contribuir a nivell de formació, producció de documents de guia o bé amb publicacions específiques centrades en els continguts geogràfics adreçades al professorat de Geografia i Història.

No voldria desaprovechar l'ocasió per a fer una crida sobre la necessitat de la reactivació i l'actualització d'uns materials tan valuosos per a la Geografia escolar com el projecte *Ciutat, territori i paisatge*, resultat de la col·laboració entre els departaments d'Ensenyament i Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya i l'Observatori del Paisatge (Batllori, 2010). El llançament tant dels materials en paper com la versió d'Internet, va ser un dels moments de major visibilitat de la Geografia en els centres educatius i de suport a l'educació geogràfica. Seria molt important tornar a posar en marxa aquest projecte, en especial la seva versió web, que encara compta amb una infraestructura bàsica en l'Observatori del Paisatge.

5. Conclusió: confusió i supervivència

En paraules de John Morgan (2011) els canvis que s'han produït a les escoles i a la geografia escolar suposa que ensenyar Geografia actualment és una barreja complexa de contingut curricular amb finalitats pedagògiques i de cohesió social. En aquesta barreja, és molt confús el paper del coneixement geogràfic.

coneixement geogràfic + aprendre a aprendre + cohesió social + nocions de ciutadania global

A partir de Morgan, 2011.

La capacitat de l'educació geogràfica per a transformar la visió dels estudiants sobre el món on viuen és un fet cabdal que la converteix en un element bàsic de l'educació per a la ciutadania i per a l'educació per al desenvolupament sostenible (De Miguel, 2021).

El coneixement conceptual en Geografia és cabdal per després poder-lo aplicar en la comprensió de qüestions del món real. I en aquest sentit, cal que

les associacions de Geografia s'impliquin, especialment en el context actual on comença a ser urgent un currículum de la supervivència (Lambert, D. 2013).

Bibliografia

- BATLLORI, Roser; Joan M. SERRA (2010). "El proyecto "Ciudad, territorio, paisaje" un recurso innovador para la educación del paisaje en la enseñanza secundaria". *Iber*, núm. 65, p. 17-26.
- Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. Generalitat de Catalunya
- Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de batxillerat. Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (2015). *Competències bàsiques de l'àmbit social. Ciències socials: geografia i història. Identificació i desplegament a l'educació secundària obligatòria*.
- LAMBERT, David (2013). "Geography in school and a curriculum of survival". *Theory and Research in Education*, núm. 11(1), p. 85-98.
- LURI, Gregorio (2019) *La escuela no es un parque de atracciones. Una defensa del conocimiento poderoso*. Barcelona: Ariel.
- MAUDE, Alaric (2020). "The role of geography concepts and powerful knowledge in a future 3 curriculum". *International Research in Geographical and Environmental Education*, vol. 29(3), p. 232-243.
- MIGUEL GONZÁLEZ, Rafael de (2021). "Didáctica de la geografía y ciudadanía sostenible". *Didacticae*, núm. 9, p. 4-6.
- MORGAN, John (2011). "Knowledge and school geography curriculum: a rough guide for teachers". *Teaching Geography*, vol. 36(3), p. 90-92.
- YOUNG, Michael; David LAMBERT *et al.* (2014). *Knowledge and the future school. Curriculum and social justice*. Londres: Bloomsbury Academic.